

Skolan, medelklassen och statsprogressivismen

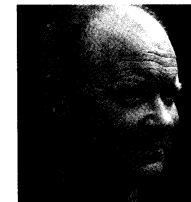
AV DONALD BROADY

Den svenska skolan dominerades under andra hälften av 1900-talet av medelklassen. Nu är den på väg att tappa greppet och skolan differentieras allt mer, vilket i förlängningen kommer att förstärka klassamhället.

FAKSIMIL

Donald Broady (2011),
"Skolan, medelklassen och statsprogressivismen",
Kritisk utbildningstidskrift (KRUT),
nr 142-144, pp. 73-89

Donald Broady är professor i pedagogik vid Uppsala universitet och arbetar med utbildnings- & kultursociologi.

När tidskriften *Krut* med detta nummer går i graven finns anledning att fundera på vad som hänt med utbildningssystemet och utbildningsdebatten under det dryga tredjedels sekel som gått sedan starten 1977.

Vi som startade *Krut* var ett gäng unga skollärare jämte ett par elevvårdare och några som var aktivister i största allmänhet. Samtidigt som vi ville förändra skolan (och framför allt samhället) var vi på jakt efter förklaringar till det som försiggick i skolan. Dåförtiden (liksom i dag, för övrigt) var det ont om substantiella förklaringsförsök i skoldebatten. Den handlade om hurdan skolan borde vara och inte om varför den är som den är. Vår ambition att göra något åt detta framgick redan av namnet *Kritisk Utbildningstidskrift*. Med ordet "kritisk" menade vi inte att finna fel och döma ut – det vet jag som hittade på namnet och, inte utan besvär, övertygade kamraterna om att vi skulle ta efter Kant och Marx och andra som med "kritik" menat att undersöka betingelser för att saker och ting är möjliga.

Den ursprungliga redaktionen har spritts åt olika håll. Jag lämnade den efter de första tio åren men har inte slutat leta svar på frågorna

 Utbildnings- och kultursociologi
Uppsala universitet
www.skeptron.uu.se/broady/sec/

om hur utbildningssystemet är hopskruvat. Skillnaderna för min del är att analysverktygen blivit vassare (vill jag gärna tro), att de ursprungliga utbildningssociologiska och skolpolitiska frågeställningarna förankrats i kultursociologiska traditioner av större räckvidd, och framför allt att det givits möjligheter till empiriska undersökningar inom ramen för forskningsgemenskaper i världen och i Sverige – främst forskningsgruppen SEC (utläses Sociology of Education and Culture), sedan femton år med huvudsaklig hemvist vid Uppsala universitet. Men nu som då är det utbildnings-sociologiska perspektivet viktigt för mig, vilket gör att de olika sociala grupperna och deras skilda sätt att använda utbildningssystemet hamnar i förgrunden. (Med sociala grupper avses här inte bara elever, studenter och föräldrar tillhöriga olika sociala klasser och klassfraktioner utan även utbildningspolitiker, administratörer och så vidare – samt lärarna som jag kommer till i slutet av artikeln.)

Vad gäller analysmetoder begagnar vi i forskningsgruppen SEC gärna begrepp som fält och kapital, hämtade ur Pierre Bourdieus verktygslåda. Vid tiden för Kruts tillkomst var grövre begrepp i stil med samhällsklass eller profession de enda som stod till buds, åtminstone för oss i redaktionen (vi var aktivister, inte forskare). Därför innebar det ett lyft när vi inom SEC (eller egentligen Mikael Palme och jag redan i slutet av 1980-talet, ett par år innan en forskningsgrupp formerades) övergick till att dela upp de sociala grupperna mer precist. I analyserna av alla enkät- och intervjudata som vi samlade på oss genom åren och av de upplysningar om, numer, samtliga svenska skolelever och universitets- och högskolestudenter de senaste tre decennierna som finns i våra register, har vi oftast använt drygt trettio och ibland över hundra kategorier för socialt ursprung: läkarbarn, psykologbarn och så vidare. Detta för att kunna utforska de sociala strider, utbyten och förflyttningar som äger rum också i andra dimensioner än den lodräta hierarkiska (som är den enda i gängse endimensionella uppdelningar såsom socialgrupp 1, 2, 3, övre medelklass/lägre medelklass/arbetarklass, högutbildade/mellanutbildade/lågutbildade). Klasskampen – eller kampen om den sociala stratifieringen, reproduktion, resursfördelningen, mobiliteten och klassresorna, jämlikheten, jämställdheten och likvärdigheten eller vilka ord man nu föredrar – utspelas inte enbart i vertikal riktning, mellan överordnade och underordnade grupper, mellan dem som har mer och dem som har mindre. Många för samhällsutvecklingen avgörande strider

förs mellan grupper som kan förfoga över lika mycket tillgångar men av olika art. Somligas investeringar ligger övervägande i kulturellt kapital, andras i ekonomiskt kapital, åter andras i politiskt kapital och så vidare.

Dock ska jag i det följande för att teckna de riktigt stora linjerna också göra bruk av den grövre kategorin samhällsklass. Det innebär ett återvändande till teman som var vanligt förekommande i Kruts första årgångar. Sjuttioalets klassanalys revisited så att säga, fastän med bruk av nya verktyg och med stöd av senare års undersökningar i SECs regi om sambanden mellan sociala grupper och utbildning.

Från andra utkikspunkter skulle bilden bli annorlunda. I ett idéhistoriskt eller ideologikritiskt perspektiv skulle de marknadsekonomiska och individualistiska tänkesättens utbredning, progressivismens upp- och nedgångar, trosföreställningarna knutna till de internationella kunskapsmätningarna eller inflödet av *new public management* vid universitet och högskolor framstå som avgörande förändringar. Inom en politologisk eller organisationsteoretisk ram kan perioden beskrivas med en räckta substantiv som slutar på -ing: avreglering, marknadsisering, decentralisering, kommunalisering, privatisering. Antropologerna har sina bilder att bidra med och psykologerna sina. Utanför forskarvärlden är det vanligare att bilderna av skolan utmålar denna som bra eller dålig och besätter hjälterollerna eller skurkrollerna, och i detta slags normativa debatt brukar som förklaringar till sakernas tillstånd cirkulera hänvisningar till att lärare har vissa pedagogiska idéer inuti huvudet, elever och föräldrar vissa attityder och politiker vissa intentioner, eller att vissa ordalydelser förekommer i läroplanen.

Ur utbildningssociologisk synvinkel är det sist nämnda inga förklaringar alls utan fenomen som ropar på förklaringar. I följande försök att förklara några väsentliga drag i skolans och skoldebattens utveckling avstår jag från att orda om det allra mest välbekanta såsom att skolframgång blivit alltmer beroende av socialt ursprung, att flickorna på nästan alla fronter flyttat fram sina positioner, att internationaliseringens effekter förstärkts och att eleverna med utländsk bakgrund blivit många fler, uppdelade i å ena sidan synnerligen fattiga (på bland annat skolkapital, pojkar är allra sämst rustade) och å andra sidan grupper som skördar rätt stora framgångar i det svenska utbildningssystemet. Förhoppningsvis är konstaterandena – eller snarare hypoteserna – nedan inga självklarheter.

Skolan har varit i händerna på medelklassen...

Min hypotes är att den svenska skolan under andra hälften av nittonhundra-talet behärskades av medelklassen som nu är på väg att tappa greppet.

Medelklass kan som bekant betyda lite av varje. Ibland verkar snart sagt alla medborgare räknas och räkna sig som medelklass men då töms ordet på mening. Med medelklass menar jag grupper mittemellan de mest välbeställda, som i konsekvensens namn kan kallas överklass, och de fattigare, det vill säga de lägre samhällsklasserna. (Det är inom parentes sagt konstigt att fattiga familjer, bostadsområden eller skolor så sällan kallas fattiga. I stället dyker ständigt nya eufemiserande ord upp i administratörernas och politikernas vokabulär. "Utsatta" heter det för ögonblicket. Självt gillar jag Per Albin Hanssons ord "tillbakasatta" bättre, det uttrycker vad det är fråga om.)

Till vilken klass (eller klassfraktion, om en finare indelning önskas) olika grupper ska hänföras avgörs av arten och omfattningen av deras erkända tillgångar (kulturellt kapital, utbildningskapital, ekonomiskt kapital, politiskt kapital, socialt kapital och så vidare). Det handlar alltså för att tala med Marx om "klasser i sig", grupper som förenas av gemensamma egenskaper och gemensamma levnadsomständigheter, till skillnad från "klasser för sig" (mobiliserade klasser, med Bourdieus terminologi) samlade i kamp för sina gemensamma intressen under ledning av egna politiska företrädare. I det följande resonemanget låter jag gränsen överklass/medelklass gå mellan exempelvis läkare och sjuksköterskor, mellan näringslivets toppar och småföretagare, och i utbildningsväsendet någonstans rakt genom gymnasielärarkåren. Seniora universitetslärare hänförs sålunda till överklassen, flertalet skollärare till medelklassen och förskollärare kanske hellre till de lägre samhällsklasserna.

Gränsdragningarna kan diskuteras och tyckas godtyckliga. Min tanke är att avgränsa kategorin överklass på så vis att den inrymmer de grupper som besätter positioner högt upp i hierarkierna inom *olika* fält, förutsatt att dessa fält åtnjuter tillräckligt socialt erkännande. Således något annat än ordinär socialgruppsindelning som i huvudsak bygger på data om dels utbildningens nivå (inte art), dels inkomst och andra ekonomiska resurser. I analyser av fält är det många andra slag av tillgångar som räknas. Tag litteraturens fält som exempel. Där kan vi finna poeter, hyllade av kritikerna och höljda i ärebetygelser och priser, som besitter ett kolossalt

litterärt kapital oavsett att det gick sisådär i skolan och privatekonomin är knackig. Alla människor som är någorlunda högt placerade i hierarkierna inom de fält där de är verksamma räknar jag till överklassen – i detta sammanhang liktydigt med samhällets eliter. Vi avstår här från finare sociologiska begreppsdistinktioner.

I de flesta andra länder domineras skolsystemet av eliterna. I det franska systemet, det jag känner bäst till vid sidan av det svenska, placeras eliternas barn i skolmiljöer där de förväntas läsa så att ögonen blöder, öva upp sin språkbehärskning – särskilt förmågan att vältaligt och obekant uttrycka synpunkter i vilken fråga som helst, även en som man är obekant med – jämte allt annat som kommer att krävas för att helst klara antagningsproven till någon lämplig *grande école*. Alternativet är att ta sig in på en exklusivare universitetsutbildning som jura eller medicin (däremot undvikes universitetens massutbildningar). Varefter en ljus framtid är någorlunda säkrad. Från andra hållet betraktat förnyar sig samma eliter genom att rekrytera proselyter från samma skolor. (Förutsatt att man passerat de rätta skolorna är således en uppåtriktad klassresa fullt möjlig, om än inte särskilt vanlig.) Pierre Bourdieu och hans medarbetare, i synnerhet Monique de Saint Martin, visade på 1980-talet hur det franska *grandes écoles*-systemet var strukturerat på samma sätt som maktfältet. Med andra ord var hierarkierna och polariteterna desamma i båda rummen. De olika eliterna (näringslivets män, politikerna, kultureliten...) intog positioner i förhållande till varandra som bildade samma mönster som relationerna mellan de olika elitskolorna (de förnämsta handelshögskolorna, politikernas och ämbetsmännens plantskolor, de intellektuellas särskilda skolor...). Bourdieus med fleras nya upptäckt var således *inte* det föga förvånande sakförhållandet att näringslivseliten med förkärlek placerade sina barn i de parisiska motsvarigheterna till Handelshögskolan i Stockholm och rekryterade nya pretender i kretsen av före detta elever från samma skolor. Upptäckten var att hela systemet av elitskolor är strukturerat på samma sätt som överklassens eller eliternas värld. (En värld som med Bourdieus mer precisa terminologi kallas "maktens fält", vilket om man ska vara noga betecknar systemet av relationer mellan de arter av kapital som är av störst betydelse i ett samhälle, från ekonomiskt kapital över juridiskt, politiskt och administrativt till vetenskapligt och konstnärligt, jämte många fler sorter – men här lämnar jag begreppsligt finlir därhän, som sagt.)

Det franska systemet är extremt därigenom att det varit så utpräglat meritokratiskt. Visserligen har även i Frankrike socialt ursprung, och i någon mån nedärvda ekonomiska resurser, i de flesta fall avgörande betydelse för skolframgång, men så att säga indirekt, genom att bädda för studieprestationer som ger tillträde till elitskolor. Till de allra förnämsta utbildningsanstalterna, som är offentliga, går det inte att köpa tillträde.

Ett annorlunda system är det brittiska, i vilket betydelsen av börd och pengar är mer direkt. Där kommer man inte lika långt med ett läshuvud som enda tillgång. Eliternas sätt att utöva dominans över skolan kan således skifta från land till land – än mer om vi tar med länder där politiska, militära eller religiösa eliter snarare än ekonomiska och kulturella dominerar hela samhällslivet – men i en eller annan form gör sig ändå denna eliternas dominans gällande nästan överallt i världen. Utom i Sverige under nittonhundratalets sista decennier, lyder min hypotes som självfallet är en smula tillspetsad. Något liknande har förekommit annorstädes – på nära håll i de övriga skandinaviska länderna – men inte på särskilt många håll och möjligen ingenstans lika långt gånget. Redan inom Norden räcker det med att fara till Finland för att möta ett system där de akademiska fältens dominans över skolan är mycket mer påtaglig.

I vårt land var det under 1900-talets sista fjärdedel i stället företrädare för medelklassen som erövrade kontrollen. Följden blev att eliterna på alla sätt ansträngde sig (säkerligen oftare omedvetet än som utslag av något slags kalkylerad karriärplanering) att begränsa skolans inflytande över avkomman. Därför det frenetiska skjutsandet till cellolektioner och idrottsträning, semesterresorna med familjen till kulturella minnesmärken i Sydeuropa, tågluffarsomrarna, ett halvår i USA under gymnasieåren och så vidare.

...men det är i färd med att ändras...

Nästa led i hypotesen: skolsystemets omvandling med början under 1990-talet innebär att medelklassens dominans börjat brytas och att *olika* slag av eliter erhållit allt bättre möjligheter att använda detta i enlighet med sina behov.

De fristående skolornas expansion från och med 1990-talet har förstärkt betydelse för den fortskridande differentieringen, men främst som katalysatorer. De avgörande förändringarna har ägt rum mellan och inom de kommunala skolorna i och med den fortskridande differentieringen och

profileringen, jämte det så kallade fria skolvalet. En frihet har verkligen erbjudits särskilt familjer inom överklassen och delar av medelklassen såtillvida att de slipper förlita sig på bostadssegregations verkningar för att deras barn ska hamna i lämpliga skolor. Valfriheten utnyttjats förstärkt även av andra, såsom när (dock i betydligt mindre omfattning) vissa fattiga familjer i fattiga områden skickar barn med studieambitioner till en annan omgivning – med sidoeffekten att den fattiga skolan hemmavid dräneras ytterligare.

I sådana sammanhang betyder de fristående skolorna mindre än många tror. Debatten kan ge intrycket att dessa är överklasskolor eller elitskolor, vilket i de flesta fall inte stämmer alls. Tvärtom är de koncerner som numer i hög grad tagit över branschen mer inriktade på massutbildning, även om deras reklamkampanjer försöker ge en annan bild. Som affärsverksamhet betraktad ger elitutbildningar ganska dåliga expansionsmöjligheter samtidigt som de är resurskrävande. Den potentiella kundkretsen är av begränsad omfattning och särdeles kräsen. Den fordrar mycket av ledning, lärarkrafter och kontaktnät utåt och uppåt. Den låter sig inte heller så lätt luras av bluffstrategierna i skolornas marknadsföring. Dock finns förstärkt betydande regionala skillnader som gör att fristående skolor fyller helt olikartade funktioner. Intressant är att fristående skolor ofta haft svårigheter att etablera sig i de mest utpräglade överklassområden, helt enkelt beroende på att de bemedlade grupperna redan har tillfredsställande kontroll över den kommunala skolan. I denna har äldre syskon gått, kanske till och med föräldrarna, skolkamraterna är selekterade, lärarkåren acceptabel och i styrelsen sitter chefredaktörer, bankdirektörer och docenter. Däremot kan i områden i huvudsak befolkade av de lägre samhällsklasserna fristående skolor fungera som tillflykt för den tunnsådda lokala överklassen och övre medelklassen.

Skolans fortskridande differentiering har möjliggjorts genom en lång rad organisatoriska och juridiska ingrepp som brutit upp det tidigare förhållandevis homogena systemet. Efter den senaste reformen av gymnasieskolan kommer när den här artikeln skrivs (augusti 2011) eleverna som nu börjar på ett yrkesförberedande gymnasieprogram inte längre att per automatik erhålla behörighet för högskolestudier (vilket varit fallet de senaste tjugo åren) – ytterligare ett steg mot ett så att säga mer " normalt " (liknande det i de flesta länder) system med tydligt separerade utbildningsvägar för

olika samhällsklasser. Min poäng, som kanske behöver upprepas, är att den pågående spjälkningen av det svenska skolsystemet inte bara gynnar överklassen och de övre skikten av medelklassen i deras helhet (så brukar situationen utmålas av vänsterkritikerna). Den avgörande förändringen är att *olika* slags eliter fått lättare att kontrollera de utbildningsvägar som är *deras* (i två bemärkelser: de vägar varpå eliten i fråga gärna styr in sina barn och de vägar från vilka den kan hämta nya rekryter och på så sätt förnyra sig).

...vilket gör att progressivismen devalveras ...

Jag tror att det skulle gå att spåra samband mellan den ovan skisserade sociala utvecklingen och den progressiva pedagogikens (progressivismens) öde. Sådana undersökningar saknas ännu, så det följande är mest förmodanden.

En variant av progressivismen, utpräglat individualistisk och psykologiserande, upphöjdes vid samma tidpunkt som då Krut kom till, 1970-talets mitt, definitivt till statligt påbjuden pedagogisk ideologi, konsekrerad av skoladministratörer och förkunnad vid lärarhögskolor och på studiedagar. Låt oss för korthets skull tala om den svenska statsprogressivismen. Då hade redan under ett halvsekel skilda versioner av europeisk reformpedagogik och amerikansk progressivism haft sina förkämpar, ganska fåtaliga visserligen men stridbara, i synnerhet bland lärare som fronderade mot invanda undervisningsformer och mot Skolöverstyrelsen och dess föregångare. I efterhand kan man konstatera att vi som startade Krut tillhörde den sista generation av svenska lärare för vilka progressivismen fungerade som en motståndsrörelse. Därefter antog den formen av officiell skolideologi (en ideologi, väl att märka, själva undervisningspraktiken harmonierade förmodligen sällan med hela det progressivistiska evangeliet), förhärskande ända fram till senaste sekelskiftet och Jan Björklund, och på sina håll en bra bit in i 2000-talet.

För att karaktärisera den svenska statsprogressivismen har jag ovan använt orden individualistisk och psykologiserande. Den gav föga utrymme åt de samhällsanalytiska och socialpolitiska ambitioner som präglade den ursprungliga amerikanska progressivistiska rörelsen under det tidiga nittonhundratalet. Från lärofäderna och framför allt John Dewey hämtades slogans som "eleven i centrum" och att "utgå från barns erfarenheter och

behov", dock utan hänsyn till att John Dewey i *experience* lade en annan innebörd än den vardagspråkliga (som tillåter att tämligen tillfälliga intryck och upplevelser benämns erfarenheter). Inte minst avsåg Dewey elevens inplacering i sociala sammanhang och ångrade på gamla dar att han inte valt ordet "kultur" i stället för "erfarenhet". Inte heller brydde man sig om att Deweys och hans hustrus berömda metoder baserade på principen *learning by doing* – att lära kemi genom äggkokning och matematik genom vävning – i deras experimentskola i Chicago i början av seklet tillämpades på ganska små barn. I Sverige utsattes betydligt äldre barn, till och med gymnasister eller studenter, för dylik undervisning. För Dewey verkar det ha varit självklart att äldre elever och studenter borde introduceras till kulturens och vetenskapens landvinningar och inte lämnas att på egen hand klura ut vad andra redan kommit fram till. I Sverige förefaller individcentreringen att ha eskalerat alltmer framemot senaste sekelslutet och de följande åren. Lärarstudenter blev tillsagda att låta eleverna "ta ansvar för sitt eget lärande" och i skolorna sattes eleverna – rimligen med sämre förutsättningar för överblick än läraren – att bestämma sina egna studiemål.

Självfallet är denna avprofessionalisering av lärarkåren ohållbar i längden, om inte annat så av fackliga skäl. Ifall huvuduppgiften är att agera pådrivare och coach kan lärarens jobb skötas av vilken vettig vuxen som helst. Dessutom lämnade man öppet mål åt progressivismens vedersakare. Debattörer och politiker kunde håna avarterna utan att behöva prestera mer genomtänkta motbud än att det var bättre förr, varmed vanligtvis avsågs tidpunkten för debattörens eller politikerns egen skolgång. Men att utvecklingen kunde fortgå så länge och drivas så långt kräver sin förklaring.

Därmed är vi framme vid min hypotes. En väsentlig sociologisk förklaring till att den svenska statsprogressivismen kunde få status som förhärskande skolideologi under resten av seklet är att medelklassens dominans över skolan fortfarande bestod. För att förklara hur jag menar måste jag lägga det grövre klassbegreppet åt sidan och ta hjälp av Bourdieus fältbegrepp.

I de flesta länder styrs skolan och uppfattningarna om hur denna bör vara beskaffad av kraftfulla inflytanden från andra fält. *Ekonomins maktfält* och näringslivets män tvingade fram särskilda plantskolor och utbildningsvägar för sina behov, och andra eliter gör detsamma. Inom *vetenskapens fält* utövar specialisterna inom olika ämnen starkt tryck på skollärarna när det gäller hur ämnesinnehållet ska uppfattas och läras ut; ämneslärarna i skolorna

tillåts inte glömma att det någon annanstans finns experter som vet mer än de själva. Andra för skolan viktiga positioner inom de vetenskapliga fälten intas av beteendevetarna vilkas synpunkter på lärande eller barns utveckling kan fungera normerande. Det *politiska fältet* utövar ett tryck som förhindrar att insatserna i det skolpolitiska spelet reduceras till ekon av åsiktsväxlingarna i skolans värld. Exempelvis är det långt från någon regel att progressivismen omfattas av hela den politiska vänsterflygeln vilket varit fallet i Sverige. På många håll har inte minst kommunister förespråkade en hårt strukturerad skolgång – av omtanke om elever som saknar de privilegierade barnens förmåga att hantera oklara direktiv – och varit vänner av prov och betyg som ger arbetarklassens barn chansen att bevisa sina förmågor utan att nödgas uppvisa attityder som läraren finner behagliga eller fläka ut privatliv och personlighet inför denne (i kontrast till svensk skolideologi enligt vilken den lärare är värd beröm som bryr sig om "hela eleven" och respekterat dennes "rätt att bli sedd"). Eller, för att välja ett exempel från andra änden av det politiska spektrumet: när den nyliberala vägen började växa i höjd sköljde den på många håll rakt in i utbildningsväsendet. Minns Storbritannien när Margaret Thatcher tog över regerandet 1979. I Sverige dröjde det till början av 1990-talet.

Exemplen kunde mångfaldigas. Min poäng är att svensk skola under sista fjärdedelen av 1900-talet och ett stycke in i 2000-talet utgjorde ett undantag där inflytandena från fält som de ovan nämnda var svagare. Eller annorlunda uttryckt: samhällets eliter inom olika områden, från vetenskap och konst till politik och ekonomi, var i hög grad berövade kontrollen över skolan. Det var inte de mest välrenommerade psykologiforskarna och kognitionsvetarna som styrde föreställningarna om lärandet i skolan. Det var inte näringslivets toppar som avgjorde hur den offentliga skolan skulle ta hand om deras ättelägg och oblater (den saken ombesörjde de själva utanför det offentliga systemet med hjälp av exempelvis Enskilda gymnasiet eller internatskolor, den halvprivata Handelshögskolan i Stockholm, reservofficersutbildning, välrenommerade business schools i USA och Europa, trainee-placeringar hos företag utomlands). Och så vidare. I stället kontrollerades den svenska skolan av en kader av specialister på skolans inre angelägenheter: administratörer på olika nivåer, skolpolitiker, skolläraernas fackliga organisationer, pedagoger och didaktiker och lärarutbildare av olika schatteringar, läromedelsproducenter, debattörer

och studiedagsestradörer.

Det är omöjligt att i största allmänhet ta ställning till om det varit av godo eller ondo att skolans värld i Sverige under en period erövrade en avsevärd autonomi i förhållande till makter som under andra historiska epoker och på andra platser mer obehindrat kunnat utöva sin påverkan på skolan. Bra eller dåligt för vad och för vem, måste man fråga. Otillständigt grovt sagt torde vissa grupper inom medelklassen ha haft vinning av dessa styrkeförhållanden, medan vissa grupper ur överklassen och de lägre samhällsklasserna fick svårigheter att använda skolsystemet. Men ärendet med den här artikeln är inte att värdera utan att föreslå en förklaring som kanske blir lättare begriplig om läsaren föreställer sig två motsatta idealtypiska (det vill säga så till den grad renodlade att de aldrig kan existera i levande livet) tillstånd, å ena sidan (1) en rad sammanhållna fält med specialister på krönet av hierarkierna som sätter press på skollärarna ganska långt ned, och å andra sidan (2) alla dessa fält losskopplade från skolans värld som sköter sig själv. För att ta ett exempel kan man tänka sig ytterlighetsfallen att skolans svenskämne antingen (1) innesluts i större fält genompyrda av normer och värdeskalor härrörande från kulturfurstarna inom litteraturens och journalistikens fält, de mest renommerade litteraturvetarna, medieveterarna, lingvisterna och utvecklingspsykologerna, eller (2) utgör ett nära nog självtillräckligt universum där spelreglerna bestäms av specialister på skolundervisning som ostörda kan lyfta fram sådant som de själva gör anspråk på att behärska bäst, såsom litteraturens, mediernas och svenska språkets roll i barns och ungas lärande och upplevelsevärldar, alltsammans infogat i skolundervisningens speciella sammanhang. Min tes är att svensk skola under det senaste halvsekle i jämförelse med andra länder, men också i jämförelse med tidigare – gissningsvis också kommande – perioder i vårt eget lands historia, befunnit sig ovanligt nära (2).

Vilket således är mitt bud på en sociologisk förklaring till att statsprogressivismen blev så segerrik. Av vår forskningsgrupps tusentals enkäter och intervjuer med studenter och gymnasister genom åren framgår att familjer inom både överklassen (särskilt de ekonomiska fraktionerna) och de lägre samhällsklasserna är mindre attraherade av progressivistiska excesser, medan medelklassfamiljer (i synnerhet ur de kulturella fraktionerna) är desto mer mottagliga. Och de ledande inom skolektorn – till vilken även de icke ämnesanknutna delarna av lärarutbildningarna socialt sett hör, trots att

tillhörigheten sedan 1977 enligt de administrativa definitionerna ska vara högskolan – har under en lång period haft möjligheter att upprätta egna pastorat och hålla stånd mot utifrånkommande påverkan från grupper som tack vare de höga murarna runt skolans värld hindrats att lägga sig i striderna om undervisningens innehåll (ämneskunskaperna), form (undervisningsmetoderna) och resultat. Det gäller inte bara överklassgrupper med så att säga reproduktiva egenintressen (av att placera sina barn och/eller av att kontrollera inflödet av nykomlingar till de egna fälten). Det gäller även företrädare för, låt säga, universitetsvärlden, ekonomins maktfält eller det större politiska fältet (utanför skolpolitikens enklaver) med intresse av att tvinga sina värdehierarkier och kategoriseringar på omvärlden.

Hypotesen ovan, som går ut på att progressivismens nedgång samspelar med att medelklassens grepp om skolan lossnat, kan preciseras ytterligare om vi beaktar senare års maktförskjutningen från överklassens (och i viss mån medelklassens) kulturella fraktioner till de ekonomiska fraktionerna. Att ett sådant skred i balansen mellan kapitalarterna inträffat på utbildningens område finns det belägg för i SECs rekryteringsstudier, men här räcker det kanske med att påminna om utbildningspolitikens transformationer i och med marknadiseringen och allt vad därtill hör. Kulturellt bemedlade grupper har all anledning att det frukta en devalvering av det utbildningskapitalet på vilket de byggt sin ställning, en oro som måhända är grogrunden för åsikter som framförs med särskild glöd av företrädare för just dessa grupper: barnen lär sig inte det de ska i skolan, betygen blir högre utan att eleverna kan mer, de högsta betygen går till fel individer, teoretiskt skolning är inget för alla och särskilt inte för yrkeselever...

...samtidigt som även lärarkåren spjällkas upp

Varför bry sig så mycket om överklassen och eliterna, börjar läsaren kanske undra. Skolan har större problem än att hantera just dessa grupper, och det finns andra befolkningsskikt som har betydligt större problem med skolan. Mitt svar är följande. Även den som egentligen är mest angelägen om att ta reda på hur spelets förlorare har det och göra något åt deras situation, har anledning att rikta sökarmot mot vinnarna och ännu mer mot dem som bestämmer de spelregler som påtvingas alla som befolkar skolans värld, förlorarna inte undantagna. Det vill säga mot dem som i sina strider med varandra definierar sådant som riksläkaren för skolmässig

framgång. För att förstå det spelet har man ingen nytta av att granska skolans förlorare. De deltar inte. De har inte ens ståplats på åskådarläktaren.

Avslutningsvis ska jag ändå rikta intresset mot en bredare grupp, skollärarna. Här kan förändringar skönjas som förefaller leda i riktning mot en uppsplittring av kåren som bekräftar och förstärker skolsystemets differentiering.

En växande andel av lärarkåren kommer ofrånkomligen att förpassas nedåt i de sociala hierarkierna (förutsatt att inte motverkande mekanismer träder i funktion: gynnsammare villkor för yrkesverksamma lärare, skärpta antagningskrav till lärarutbildningen, mer kvalificerat innehåll i densamma). Orsaken är den dramatiskt förändrade rekryteringen. År 2003 gjorde Mikael Börjesson i vår forskningsgrupp en remarkabel upptäckt. Under de senaste femton åren har de svenska lärarstudenternas tillgångar successivt skrumpnat ihop. Vad man än mäter – de allt lägre gymnasiebetygen, de allt sämre resultaten på högskoleprovet, härkomsten i allt lägre samhällsklasser, den sjunkande utbildningsnivån för deras föräldrar – har de som antas till lärarutbildningen allt mindre kulturellt och annat kapital med sig i bagaget. Nedgången har fortsatt under åren som följt, har vi kunnat konstatera. En aspekt av denna förändring är att det inte längre är lärares barn som blir skollärare. Som Emil Bertilsson (2009, s. 38) noterat: ”Från mitten av 1990-talet sker en successiv minskning av lärarbarnen på lärarutbildningen. Det finns anledning att fundera över denna minskning som sociologiskt sett är intressantare än den sjunkande andelen från högre tjänstemannahem eller den stigande andelen från arbetarklassen.”

Att lärarutbildningarna i olika avseenden är lågt rankade inom den högre utbildningen var ingen överraskning. Det visste vi sedan tidigare undersökningar. Särskilt långt ned i den interna hierarkin befinner de sig vid de etablerade universiteten. Placeringen är relativt sett högre vid högskolor och nyare universitet där elitutbildningar saknas, men mönstret överallt detsamma. Andelen kvinnliga studenter är hög. Mest extrem är förskollärarutbildningen som nära nog monopoliseras av arbetarklassens döttrar. På övriga lärarutbildningar är spridningen något större, enligt principen att ju äldre barn som skall undervisas, desto högre socialt ursprung och desto större andel män bland deras lärare (undantaget är blivande språklärare där överklassdöttrarna är överrepresenterade, alldeles särskilt i franska). Allt detta kände vi till, däremot inte vad Mikael Börjessons studie visade:

att lärarutbildningarna förflyttat sig på den sociala kartan, att rörelsen alltsedan tidigt 1990-tal varit nedåtriktad och att förändringen varit så dramatisk. Bortsett från vissa kortare tekniska utbildningar finns ingen universitets- eller högskoleutbildning som rutschat ens tillnärmelsevis lika brant utför. Eftersom nedgången främst drabbat de särskilda delar av lärarutbildningen som tidigare haft förhållandevis högre social och meritokratisk rekrytering, finns anledning att tala om en proletarisering.

Som utbildningssociolog blir man nyfiken. Hur förklara den dalande rekryteringen? De hänvisningar till skolläraernas usla löner och yrkets dåliga status som brukar cirkulera i debatten väcker bara fler frågor. Varför i så fall så låg inkomstnivå och status? För egen del tror jag att det är belysande att sätta de spänningar och konvulsioner som präglar lärarutbildningen i samband med dess olikartade placering i olika hierarkier: högt upp i skolans värld, långt ned i den akademiska världens interna hierarkier, och ytterligare andra placeringar i de administrativa och politiska fälten och i det större sociala rummet.

Som medborgare blir man bekymrad. Frågan om undervisningen kvalitet tränger sig på, men jag låter den ligga och vågar mig i stället på en förutsägelse om de sociala konsekvenserna av den förändrade rekryteringen. I takt med att nytutexaminerade lärare anställs kommer ett växande antal av landets skolor att framstå som oacceptabla för överklassen och de kulturella fraktionerna av medelklassen. Så snart dessa föräldrar fått hem det första informationsbladet författat av barnets nya lärare, kommer de att knacka på hos rektorn och meddela att denna person inte får släppas i närheten av mitt barn. Eller också röstar de med fötterna och flyttar barnet till en annan skola.

Som en pendang till att en växande del av skolväsendet blir obrukbar för eliterna kan vi förvänta oss tillkomsten av utbildningsvägar som tillfredsställer dessa eliternas behov och där högt kvalificerade lärare är efterfrågade och gärna vill befinna sig. Ett närmande till det ovan beskrivna franska systemet, således. Även i Sverige kommer det att bli viktigare vilken skola man gått i än vilket program man läst. Och dito för lärarna: liksom det ger mer prestige att undervisa vid de mest ansedda parisiska gymnasieskolorna – Louis le Grand, Henri IV – i jämförelse med att vara professor vid något perifert universitet i provinsen, kanske i en framtid ett lektorat i någon av Stockholms innerstads anrika gymnasieborgar, eller

Katedralskolan i Uppsala eller i Lund, eller Viktor Rydberg gymnasiet i Djursholm smäller högre än en professur vid en regional högskola eller ett lågt rankat universitet.

Här en ögonblicksbild som illustrerar hur dylika utrymmen just nu skapas i det svenska systemet. Under lång tid har lektorerna i gymnasieskolan blivit färre (ännu ett tecken på medelklassens dominans, om hypotesen ovan stämmer). Deras antal är nu nere i under tvåhundra i hela landet. Men i den stad där jag är verksam, Uppsala, har antalet ökat från sex för fem år sedan till snart tjugo (flest i landet näst Lund, där man haft som tradition att återbesätta lektoraten). Uppsala kommun planerar att anställa minst åttio – i så fall rekord, så många lektorer har genom historien aldrig verkat samtidigt vid Uppsalas gymnasier och läroverk. Tanken är att inrätta ett lektorat i vart och ett av de centrala ämnena vid var och en av stadens gymnasieskolor. Anställningskraven är högre än på andra håll i riket: disputerad måste man vara, licentiatexamen räcker inte. Och jobben är åtråvärda, de kan ge en mer privilegierad arbetssituation och mer intellektuell näring – faktiskt även i fråga om möjligheter till forskning – än åtskilliga universitetslektorat. Därtill en månadslön på uppemot 35 000 kronor. Om planerna kommer att realiseras vet ingen, men det är hur som helst intressant att iaktta vilket slags symboliskt kapital som ligger i potten i detta speciella skolpolitiska sammanhang. I de flesta kommuner står helt andra värden på spel när lärarrekruteringsproblemen hamnar på skoladministratörernas och politikernas dagordning. En nästan övertydlig illustration till uppspjälkningen av svensk skola.

I sociologiskt perspektiv är Uppsala ett intressant ytterlighetsfall därigenom att det kulturella kapitalet väger så tungt. På många större orter, tydligast kanske i Stockholm, präglas både de lokala eliternas värld och det lokala skolsystemet av spänningen mellan två poler, ekonomiskt kapital och kulturellt kapital. I Uppsala är den först nämnda polen ovanligt svag och den sist nämnda mäktig stark; i staden finns inte bara universitetet utan även Akademiska sjukhuset, Svenska kyrkans ledning och så vidare. Även industrin (farmaci, informationsteknik, sofistikerad ingenjörskonst) är extraordinärt kunskapsintensiv med många forskarutbildade bland de anställda, och möjligen är Uppsala rikets författartätaste stad. Troligtvis iakttar vi i Uppsala tidiga uttryck (ett annat är tillkomsten 2005 av en skola, Rosendalsgymnasiet,

med anspråk på täta kopplingar till universitetet) för tendenser som kommer att bli synliga på fler anrikningsplatser för kulturellt kapital och utbildningskapital.

Låt mig avsluta med ett riktigt långt perspektiv. Differentieringen av skolsystemet, och de åtföljande nya möjligheterna för överklassen att fullt ut använda detsamma, innebär att elitutbildningar för första gången i Sveriges historia i större skala börjar kunna erbjuda åtskilligt av det som de bemedlade grupperna tidigare varit tvungna att sköta i familjernas egen regi: inskolning i den legitima kulturen, utländska kontakter, resor till lämpliga utländska miljöer, samt förstås ackumulationen av socialt kapital medelst ett umgängesliv som garanterade att bekantskaper odlades och att vänskapsband (och kärleksband) knöts inom selekterade kretsar. ■

ISTÄLLET FÖR FOTNOTER

Den skolaktivistiska rörelse ur vilken Krut uppstod hade två huvudsyften, att förändra å ena sidan och att förstå och förklara å den andra. Under dagtid pedagogiska experiment och utbildningspolitiska manifestationer, på kvällar och helger studiecirklar om kritiken av den politiska ekonomin. För att förändra skolan måste man begripa dess samhälleliga betingelser, var vår övertygelse. Andra aktivister var mer upptagna av alternativ pedagogik och åter andra av den politiska kampen. Denna förhistoria till Krut finns beskriven i mitt efterord till första upplagan av *Den dolda läroplanen*, 1981, omtryckt som "Noteringar från sjuttioalet", *Krut* 83-84, 1997, s. 10-27. <http://www.skeptron.uu.se/broadly/sec/p-broadly-97-sjuttioalet.htm>

Som framgår av de första årgångarna av Krut var vi i redaktionen inga vänner av den variant av progressivistisk pedagogik som just dessa år etablerades som officiell svensk skolideologi, se min artikel "Progressivismens rötter", *Krut* 7, 1979. Men vi tog inte alls avstånd från reformpedagogik och progressivism i största allmänhet, tvärtom. Se till exempel min artikel "Om bildning och konsten att ära", *Krut* 35-36, 1984, som hyllade den klassiska bildningstanken och drev tesen att denna under nittonhundratalet fortlevt inom just de europeiska reformpedagogiska och amerikanska progressivistiska rörelserna.

Resonemangen ovan om skolsystemets transformationer och relationerna till olika sociala fält bygger på undersökningar genomförda inom Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC). På senare år har Mikael Börjesson ansvarat för samordningen av rekryteringsstudier och annat. Publikationer och rapporter som underbygger somligt av det som i den här komprimerade artikeln måste förbli påstående finns tillgängliga på www.skeptron.uu.se/broadly/sec/

Avgörande inspirationskällor för vår forskningsgrupp var de ovan apostroferade studierna av Pierre Bourdieu och Monique de Saint Martin om olika delar av maktens fält och om *grandes écoles*-systemet. De viktigaste återutgavs i P. Bourdieu, *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Paris 1989 [eng. övers. *State Nobility*].

Mikael Börjessons upptäckt av den dramatiska minskningen av lärarstudenternas sociala och skolmässiga tillgångar redovisade han först i *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 30, Uppsala 2003, 3 uppl. 2006, www.skeptron.uu.se/broadly/sec/sec-30.pdf. Sedan dess har fortsatta analyser visat att urholkningen gått ännu längre, se Emil Bertilsson, "Lärarstudenterna. Förändringar i rekryteringen under perioden 1977-2007", *Praktiske Grunde*, 4, 2009, s. 19-41, <http://www.hexis.dk/praktiskegrunde4-2009-bertilsson.pdf>, samt densammes kommande avhandlingsarbete om läraryrkets och lärarutbildningens omvandlingar de senaste trettio åren.

Tack till Christopher Lagerqvist för uppgifterna om den pågående utökningen av kadern av gymnasielektorer i Uppsala. En ingående studie av gymnasiefältet i Uppsala, jämte en jämförelse med Stockholms nordöstra delar (där det ekonomiska kapitalet väger mycket tyngre i förhållande till det kulturella) är Ida Lidegrans avhandling *Utbildningskapital. Om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, AUU, Studier i utbildnings- och kultursociologi 3, Uppsala 2009, <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:210311>

KUNSKAPS-HUNGER

<i>Sven-Eric Liedman</i>	Skolkritikerna och verkligheten	6
<i>Eva-Lotta Hultén</i>	För en verkligt demokratisk skola	15
<i>Ingrid Carlgren</i>	Skolan i kunskapssamhället	29
<i>Gunilla Granath</i>	Till olydnadens och den fraliga kunskapens lov	40
<i>Peter Gärdenfors</i>	Hur IT kan stödja lusten att förstå	50
<i>Idah Matérn</i>	Spara inte på lusten	65
<i>Donald Broady</i>	På väg mot ökade klassklyftor	73
<i>Göran Folin</i>	En tidskrift med krut i tackar för sig	92

ÖVRIGT

	Krut – ett historiskt arkiv	100
--	-----------------------------------	-----

